

МӘДЕНИ МҰРА
ғылыми журнал

КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ
научный журнал

CULTURAL HERITAGE
science journal

ISSN: 2708-3365 (print)

ISSN: 3006-1377 (online)

№ 1 (104)

Астана
2024

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

СЫДЫҚОВ Айбек Жексеналыұлы	– PhD докторы (алқа төрағасы) (Қазақстан)
ИБРАЕВА Ақмарал Ғосманқызы	– алқа төрағасының орынбасары, Қазақстан ұлттық жаратылыстану ғылымдары академиясының академигі, тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан)
ТАЙМАҒАМБЕТОВ Жәкен Қожахметұлы	– ҚР ҰҒА академигі, тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан)
САМАШЕВ Зайнолла Самашұлы	– тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан)
АЙМҰХАМБЕТ Жанат Әскербекқызы	– филология ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан)
ҮМІТҚАЛИЕВ Ұлан Үмітқалиұлы	– тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан)
МЕРЦ Виктор Карлович	– тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан)
ЖАБАҒИН Мақсат	– тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан)
БИҒОЖИН Ұлан Зейноллаұлы	– PhD докторы (Қазақстан)
САБИТОВ Жаксылық	– PhD докторы (Қазақстан)
ДЮПЮЙ Пауло	– PhD докторы (Қазақстан)
ҚАРА Әбдуақап	– доктор, профессор (Түркия)
ШАМИЛЬОГЛУ Юлай	– PhD, профессор (АҚШ)
АЙТПАЕВА Гулнара Амановна	– филология ғылымдарының докторы, профессор (Қырғызстан)
РАДИВОЖЕВИЧ Мильяна	– PhD, қауымдастырылған профессор (Ұлыбритания)

EDITORIAL BOARD:

Aibek Sydykov	– Doctor PhD (Chairman of the editorial board) (Kazakhstan)
Akmaral Ibrayeva	– Deputy chairman of the editorial board, Academician of the National Academy of Natural Sciences of Kazakhstan, Doctor of historical sciences, Professor (Kazakhstan)
Zhaken Taimagambetov	– Academician of NAS RK, Doctor of Historical Sciences, Professor (Kazakhstan)
Zainolla Samashev	– Doctor of Historical Sciences, (Kazakhstan)
Zhanat Aimukhambet	– Doctor of Philology, Professor (Kazakhstan)
Ulan Umitkaliev	– Candidate of Historical Sciences (Kazakhstan)
Victor Merts	– Candidate of Historical Sciences (Kazakhstan)
Maxat Zhabagin	– Candidate of Historical Sciences (Kazakhstan)
Ulan Bigozhin	– PhD (Kazakhstan)
Zhaxylyk Sabitov	– PhD (Kazakhstan)
Paula Dupuy	– PhD (Kazakhstan)
Kara Abdulvahap	– Doctor, professor (Turkey)
Uli Shamiloglu	– PhD, professor (USA)
Gulnara Aitpaeva	– Doctor of Philology, Professor (Kyrgyzstan)
Radivojevic Miljana	– PhD, Associate professor (UK)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

СЫДЫКОВ Айбек Жексеналыевич	– PhD доктор (председатель коллегии) (Казахстан)
ИБРАЕВА Акмарал Госмановна	– заместитель председателя коллегии, Академик Казахстанской национальной академии естественных наук, доктор исторических наук, профессор (Казахстан)
ТАЙМАГАМБЕТОВ Жакен Кожаметович	– Академик НАН РК, доктор исторических наук, профессор (Казахстан)
САМАШЕВ Зайнолла Самашевич	– доктор исторических наук, профессор (Казахстан)
АЙМУХАМБЕТ Жанат Аскербековна	– доктор филологических наук, профессор (Казахстан)
УМИТКАЛИЕВ Улан Умиткалиевич	– кандидат исторических наук, профессор (Казахстан)
МЕРЦ Виктор Карлович	– кандидат исторических наук, профессор (Казахстан)
ЖАБАГИН Максат	– кандидат исторических наук, профессор (Казахстан)
БИГОЖИН Улан Зейноллаулы	– PhD доктор (Казахстан)
САБИТОВ Жаксылык	– PhD доктор (Казахстан)
ДЮПЮЙ Пауло	– PhD доктор (Казахстан)
КАРА Абдуакап	- Доктор, профессор (Турция)
ШАМИЛЬОГЛУ Юлай	– PhD, профессор (США)
АЙТПАЕВА Гулнара Амановна	- доктор филологических наук, профессор (Кыргызстан)
Радивожевич Мильяна	- PhD, ассоциированный профессор (Великобритания)

МАЗМҰНЫ / CONTENT / СОДЕРЖАНИЕ

Археология / Archaeology / Археология

Таймагамбетов Ж.К., Анойкин А.А., Бочарова Е.Н., Павленок Г.Д., Курбанов Р.Н., Дуванбеков Р.С.
Шығыс Қазақстандағы мезолиттік Қарасай тұрағы

Taimagambetov Zh.K., Anoin A.A., Bocharova E.N., Pavlenok G.D., Kurbanov R.N., Duvanbekov R.S.
About the Karasai mesolithic site in East Kazakhstan

Таймагамбетов Ж.К., Анойкин А.А., Бочарова Е.Н., Павленок Г.Д., Курбанов Р.Н., Дуванбеков Р.С.
О мезолитической стоянке Карасай в Восточном Казахстане.....7

Артықбаев Ж.О., Макеев М.С., Құттыбай М.М. Ежелгі Ботай тұрғын үйі қазақ шошаласы: түрлері, қызметі, генезисі және қазіргі жағдайы

Artykbayev Zh.O., Makeev M.S., Kutybay M.M. Ancient Botai dwelling is Kazakh shoshala: types, function, genesis and current state

Артықбаев Ж.О., Макеев М.С., Құттыбай М.М. Жилище древних ботайцев - казахская шошала: виды, деятельность, генезис и современное состояние.....17

Атдаев С.Д., Маммедова Б.Ж. Түркмендердің динг мұнаралары (ХІХ ғасыр материалдары негізінде)

Atdaev S. J., Mammedova B. J. Towers-dings of the Turkmen (based on materials of the 19th century)

Атдаев С.Дж., Маммедова Б.Дж. Башни-динги у туркмен (по материалам ХІХ в.).....33

Кошман Т.В., Егінбай Ә.Е. ХХ ғасырдың 20-жылдарындағы Ақмола музейінің палеонтологиялық жинағын құру тәжірибесі

Koshman T.V., Yeginbay A.E. Experience of creation of the paleontological collection of the Akmola museum in the 20s of the XX century

Кошман Т.В., Егінбай А.Е. Опыт создания палеонтологической коллекции Ақмолинского музея в 20-е гг. ХХ в.....46

Құрманиязов Ы.С., Шарапова Қ.Ә., Альсейтова С.Ж. Арал маңы Қарақұмындағы жаңа зерттеулер

Kurmaniyazov Y.S., Sharapova K.A., Alseitova S.Zh. New studies of the Aral sea Karakum

Құрманиязов Ы.С., Шарапова Қ.Ә., Альсейтова С.Ж. Новые исследования приаральских Каракумов.....58

Султанова А.К. Түркілердің заманауи өнеріндегі материалдық және рухани мәдениеті (Қазақстан Ұлттық музейінің бейнелеу өнері экспозициясы негізінде)

Sultanova A.K. Material and spiritual culture of Turks in the modern art (based on art exposition in National museum of Kazakhstan)

Султанова А.К. Материальная и духовная культура тюрок в современном искусстве (на основе экспозиции изобразительного искусства Национального музея Казахстана).....74

Шораев Б.К., Оспанова А.К. Ұлы Жібек жолы бойындағы Қазақстандағы ортағасырлық қалалардың сауда саттықтағы рөлі

Shorayev B.K., Ospanova A.K. The role of medieval cities in Kazakhstan in the Great Silk Road

Шораев Б.К., Оспанова А.К. Роль средневековых городов Казахстана в торговле на Великом Шелковом пути.....90

Молдахмет А.А. Сырдария өзенінің төменгі ағысы бойындағы Алтын орда дәуіріндегі қалалардың зерттелу тарихы

Moldakhmet A.A. The history of the study of the cities of the Golden Horde era in the lower reaches of the Syr Darya

Молдахмет А.А. История изучения городов эпохи Золотой Орды в низовьях Сырдарьи.....105

Философия / Philosophy / Философия

Кузембаева С.Е. Ою-өрнек өнерінің философиялық танымы

Kuzembayeva S.E. Philosophical knowledge of ornamental art

Кузембаева С.Е. Философское познание орнаментального искусства.....118

Бақдәулет Ж.Ж., Кузембаева С.Е. Кілемдегі ою-өрнектердің философиялық белгілері мен идеялық мәні

Bakdaulet Zh.Zh., Kuzembayeva S.E. Philosophical knowledge of ornamental art

Бақдаулет Ж.Ж., Кузембаева С.Е. Философские знаки и идейное значение ковровых узоров.....129

Қазақстан музейлері / Museums of Kazakhstan/ Музеи Казахстана

Алманқұлова Ж.А. Отандық тарихымыздың құнды жәдігерлері сақталған – Жамбыл облыстық тарихи-өлкетану музейі

Almankulova Zh.A. Zhambyl regional museum of local lore is a place of priceless exhibits of national history

Алманқұлова Ж.А. Жамбылский областной историко-краеведческий музей – хранилище ценных памятников нашей национальной истории.....139

Қазақстан музейлері / Museums of Kazakhstan / Музеи Казахстана

<https://doi.org/10.47500/2024.v17.i1.11>

Алманқұлова Ж.А.¹

¹Жамбыл облыстық тарихи-өлкетану музейі

Тараз, Қазақстан

e-mail: osken_91_92@mail.ru

ОТАНДЫҚ ТАРИХЫМЫЗДЫҢ ҚҰНДЫ ЖӘДІГЕРЛЕРІ САҚТАЛҒАН – ЖАМБЫЛ ОБЛЫСТЫҚ ТАРИХИ-ӨЛКЕТАНУ МУЗЕЙІ

Аңдатпа. Жамбыл облыстық тарихи-өлкетану музейі Қазақстандағы көне, әрі бірегей музейлердің қатарына жатқызылады. 1931 жылы ашылған музей 1970 жылдары Бүкілодақтық туристік маршрутқа қосылып, 1977 жылдан бастап шетелдік туристтер қабылдай бастайды. Аталмыш кезеңде музейдің экспозициялық ауданы небәрі 328,5 шаршы метрді құраған. Музей ашылған алғашқы жылдарда құнды жәдігерлер болып археологиялық олжалар есептелген. Қазіргі таңда «Көне Тараз» этно-мәдени, тарихи кешені жалпы аумағы 4000 аса шаршы км құрайды, 2 қабаттан тұратын 4 экспозициялық зал халыққа қызмет көрсетуде. Музей қорында 50-ге жуық тас мүсіндер сақтаулы. Музей қоры: археологиялық, нумизматикалық, заттық, кітап, құжаттық, этнографиялық, графика, мүсіндер, фотосуреттер атты 9 топтамаға топтастырылған. Барлық бөлімдерді қоса есептегенде 75 мыңнан аса жәдігер сақтаулы. Сонымен қатар, музейдің 6 қалалық және 4 аудандық бөлімдері де жұмыс жасайды. Мақалада музейдің қалыптасуы, бірегей жәдігерлер тарихы, қалалық және аудандық бөлімдері туралы мәліметтер ұсынылған.

Осы негізде жазылған бұл мақаланың басты мақсаты – музей тарихын, бағалы, әрі бірегей қорының құндылығын, қызметін, халқымыздың көне тарихындағы рөлі мен маңыздылығын насихаттау болып табылады. Музей жұмысының басты көрсеткіші-экспозициялары мен қорлары. Мақалада экспозициялық залдарға жеке-жеке тоқталып, кең көлемде ақпарат берілген. Музейдің қалалық бөлімдері: Көркемсурет галереясы, Д.А. Қонаев орталығы, Асанәлі Әшімов шығармашылық орталығы, Даңқ залы, Бауыржантану ғылыми-зерттеу орталығы, К.И. Скрябин музей-үйі туралы қысқаша ақпарат ұсынылған. Экспозициялық залдарға жекеше тоқталып, залда қойылған экспонаттардың тарихы туралы кеңінен баяндалады.

Дәйексөз үшін: Алманқұлова Ж.А. Отандық тарихымыздың құнды жәдігерлері сақталған – Жамбыл облыстық тарихи-өлкетану музейі // Мәдени мұра. 2024. №1 (104). 139-150 б.(қаз.)

DOI: <https://doi.org/10.47500/2024.v17.i1.11>

1931 жылы 25 тамызда Әулиеата өлкетану музейін ашу туралы шешім қабылданды. Жамбыл облысының мемлекеттік мұрағатында бұл жөнінде сақталған құжаттар осыны айғақтайды. Әулиеата өлкетану музейі кеңесінің бірінші отырысында алғашқы директор (ол кезде музей меңгерушісі) П.Р. Косивцев музейдің алғашқы экспонаттары мен қойылған жәдігерлер туралы мәліметтер келтірген. Сонымен бірге учлеспромхоз, Ленин атындағы, Октябрь революциясының жеті жылдығы атындағы мектептер, аңшылар серіктестігі ұжымдастарына, медицина қызметкерлерінің одағына музейге өздеріндегі жәдігерлерді тапсырғаны үшін алғыс айта келіп, алдағы уақыттада бірлесе жұмыс істейтіндігі жөнінде мәлімдеген. Осы отырысқа қатысушылар бір ауыздан Әулиеата өлкетану музейі 1931 жылдың 25 тамызында ашылғаны жөнінде Әулиеата радио желісінен хабарлау туралы шешім қабылдаған. Сонымен бірге, осы шешімде музей күн сайын кешкі сағат бестен сегізге дейін жұмыс істейтіндігі, экскурсияға келетіндермен ерекше келісім жасалынатындығы және кіру тегін екендігі айтылған.

Музей отырысының екінші отырысында (1931 жылдың 27 тамызында) қабылдаған шешімде былай делінген: «Қала және аудан тұрғындарына музейдің ашылғандығы жөнінде листовкалар мен жергілікті газеттер мен радио желілері арқылы хабарлансын. Археологиялық қазба байлықтарын музейге өткізу және табылған археологиялық қазба байлықтардың маңызы жөнінде археолог М.Е. Массонға хабарлап отыру міндеттелінсін».

Сондай-ақ, бұл уақытта халқымыздың тарихында ауыр

кезеңдер өтіп жатқандығы белгілі. Алғашқы музей кеңесінің төрағасы болып П.Р. Косивцев, хатшысы болып Сержинский сайланған.

Музейдің алғашқы ғимараты ортағасырлық сәулет ескерткіші, бүгінгі Тараздың бейнесі Қарахан кесенесінің маңындағы шағын ғимаратта орналасты. Екі экспозициялық залдың көлемі небәрі 328,5 шаршы метрді қамтыған. Осылайша музей қызметі бар мүмкіндікке орай дами бастады, археологиялық жәдігерлер жинақтау жұмыстары жүргізілді. 1939 жылы Жамбыл облысының құрылуына орай, музей статусы облыстық деңгейге көтерілді. Музейдің құрылған уақытынан бастап жұмысының алғашқы жанданған кезі 1947 – 1948 жылдарға сәйкес келеді. Музей жәдігерлерін тіркеу және каталогтеу жұмыстары жүйеленді. 1946 жылы ВКП (б)- ның қысқаша тарихы негізінде «Өлкетану музейлері экспозицияларының үлгілік-тақырыптық құрылымдары» деп аталатын құжат қабылданды. Тұңғыш рет бірыңғай үлгідегі тіркеу кітабы енгізілді.

Халық үшін музей көрсеткішінің жұмысы әрине экспозициялар мен қорлары. Бұл жұмыстар екінші дүниежүзілік соғыс жылдары болсын, соғыстан кейінгі қиын кезеңдер де музей қызметі ешқашан тоқтаған емес. Көптеген археологиялық экспедициялар мен музей қызметкерлерінің ерен еңбегі негізінде музей қоры әрдайым толығып отыр. Сондай-ақ, Жамбыл жұртшылығы да музей қорын толықтыруға үлкен септігін тигізді.

Музей экспозицияларының жасақталуы мен қорының толығына П. Косивцев, Л.И. Ремпель, К. Байбосынов, Ж. Қазиева, А. Попов, Г.И. Пацевич және т.б. зерттеуші-

ғалымдардың еңбегі баға жетпес болды.

Алғашқы экспозициялар: «Әлемнің жаратылуы мен жердегі өмір», «Ортағасырлық Тараз қаласының орнынан табылған археологиялық қазба байлықтар», «Жамбыл облысының жануарлар дүниесі», «Ұлы Октябрь социалистік революциясына - 30 жыл», «Жамбыл -Қазақстанның халық жыршысы», «Қоныстанушылар», «Қазақстан Ұлы Отан соғысы жылдарында», «Халықтар достығы» тақырыптарында жасалды.

Қазіргі таңда жасақталған 4 үлкен экспозиция бойынша келушілерді қабылдайды. Бірінші экспозициялық залда Жамбыл облысының жер бедері, табиғаты, флорасы мен фаунасы, тас және қола, темір дәуірлеріндегі тайпалар тарихы, құнды, әрі бірегей жәдігерлер қойылған түркі дәуірі тарихы баяндалады. Осы орайда, келушілер назарын, әсіресе талас тудырып, көптеген ғалымдардың ғылыми-зерттеуіне арқау болған жәдігерлерді атап өтуіміз қажет. Қола дәуіріндегі адамдардың дүниетанымы мен о дүние туралы түсінігінен мол ақпарат беретін Мойынқұм ауданы, Хантау тауы, Қожабала жерінен әйел адамның қорымынан қоладан жасалған әшекей бұйымдар: сырға, білезік, қыш ыдыстар табылған. Бұл жәдігерлер қола дәуіріндегі өркениеттің, қолөнердің дамуы мен тұрмыстық өмірлерінен мол ақпарат береді. Сақ тайпаларынан да мол мұра сақтаулы тұр. Қазақстан, Орта Азия территориясынан табылған үш сақ дулығасының бірі облыстық музей қорында сақтаулы тұрғаны үлкен мәртебе. Ежелгі Орталық Азия территориясында металдан жасалынған дулыға табылуы өте сирек кездесетін олжа. Оның бірден-бір себебі қарапайым жауынгерге қол жетімсіз

әлеуметтік маңызы бар металл қорғаныс құралының бағалы түріне жатқызылатынында. Ежелгі көшпелі тайпалардың (сақтардың) мекен еткен территорияларынан үш дана сақ дулығасы табылған.

Бірінші данасы - Жетісудың батысындағы Қордай ауданы, Қысмышы қалашығынан табылған. Дулығаның биіктігі -20 см, ені (оңнан-солға) - 20 см, ұзындығы (алдынан артқа қарай) - 23 см. Екінші данасы - Самарқанд аумағынан табылған, таластық типке өте ұқсас келеді. Үшінші данасы - Қырғызстанның Джалал-Абад облысы, Тоғуз Тороос ауданынан кездейсоқ табылған.

Экспозицияда, сондай-ақ, Түркілердің діні, жазуы, сенімі кеңінен көрсетілген және де бұл жәдігерлер түпнұсқа күйінде тұр. Түркілердің дүниетанымы бойынша Тәңір көкте деп түсініп, тәңірлік дінді ұстанған. Сондай-ақ, әйелдердің, бала-шағаның қорғаушысы ретінде Ұмай анаға сыйынған.

Сур. 1. Сақтардың қола дулығасы
Fig. 1. Bronze helmet of the Saks

Ұмай ананың тасқа қашалған бейнесі Талас ауданы, Майтөбе ауылы, Билікөл көліне жақын жерден табылған. Беті жақсы сақталған. Көзқиығы бадам дәні тәрізді жақын орналасқан. Қыр мұрынды. Билікөлдік тас мүсіннің ерекше атрибуты – тақтатастың бетіне түсірілген үшбұрышты сызықтар түрінде келген бас киімі. Бұл үш мүйізді бас киім болып табылады. Яғни, Ұмай ана ертедегі Ұлы Даланы мекендеген түркі тілдес халықтардың ұрпақ жалғастырушы, береке-молшылық тәңірісі. Отбасы және бала-шағаның қорғаушысы, жебеушісі. Тас мүсін VI-VII ғғ. жатқызылады.

Көне түркілер дәуірінен жеткен құнды мұралардың бірі – ол көне түркі руна жазулары. Ғылымда оны «Орхон Енисей жазулары» деп атайды. Бүгінде түркі руникасының Талас типіне жатқызылатын бітіктастар мен орхон жазуы бар балбал тастар Жамбыл облыстық тарихи-өлкетану музейі қорында сақтаулы және бұл бірегей ескерткіштер музей қорының мақтанышы екені сөзсіз. Өйткені, бірнеше Талас руникалық жазуы бар ескерткіштер Ресейдің Мемлекеттік Эрмитажына өтіп кеткен. Сондай-ақ,

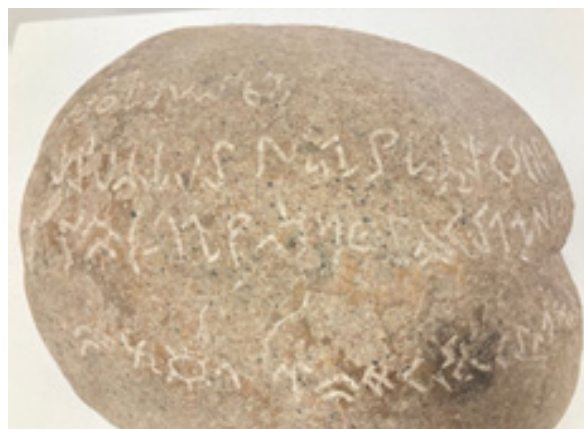
Қырғызстандағы Бішкек қаласындағы Мемлекеттік тарих музейінде сақтаулы. Талас – I (T1) бітіктасы Талас қаласынан (бұрынғы Әулие – Ата уезі, Дмитриевский қалашығы) 8 шақырым шығыс-оңтүстіктегі Айр – Там - Ой (Қырық-Қазық) деген жерден табылған.

4 жол мәтін қашалған. 1896 жылы В.А. Каллаур, Гастев тапқан. Г. Гейкел, В.В. Радлов, Ю. Немет, С.Е. Малов, Х.Н. Орхун, И.А. Батманов, Ч. Жумагулов, А.С. Аманжоловтар зерттеу жүргізген. Мәтіннің қазақша мағынасы: Ат үйірім ер батыр атым Ұдын, иесіздерме Қатұн енесі сонда тұл қалды. Інілері Қара барыс, оғұл барыс. Өзі сонда Есішке (аты).

Музей қорында 50 - ге жуық тас мүсіндер сақтаулы. Балбал тастардың осынша данада экспозицияға қойылған бірегей музей екенін атап өткен жөн. Тас мүсіндерге табыну ғұрпы VII-XII тасырларда Түркі және Қарлұқ қағанаттарының, Оғыз, Қыпшақ және Қараханид мемлекеттерінің құрамына кірген Түркі тілдес тайпалардың арасында өріс алды. Көне тас мүсіндер Қазақстанның барлық аймақтарында күні бүгінге дейін сақталған. Олар

Сур. 2. Ұмай ананың тасқа қашалған бейнесі
Fig. 2. The image of Umai Ana carved in stone

Сур. 3. Талас I бітіг тас
Fig. 3. Talas I runic script

Орталық Қазақстанда Торғай өзенінің бойы мен Ұлытау бөктерінде, Сарыарқаның күншығысына қарай Алтай мен Тарбағатай тауларының төңірегінде көптеп кездеседі. Ал оңтүстікте Қаратау мен Қырғыз Алатауының жоталарында, Шу, Іле алқаптарында, Хантау мен Жамбыл маңындағы жазық далаларда ұшырасады.

Екінші экспозициялық залда 2022 жылы Дүниежүзілік қолөнершілер қаласы атағын алған Тараз қаласының тарихы халық назарына ұсынылған. Тараз қаласы Ұлы Жібек жолы бойында орналасқан ең ірі сауда, мәдени, ғылым ошақтарының бірі болды. «Тараз қаласы алғаш рет 568 жылы Византиялық жазба деректерінде кездеседі. Осы кезеңде Византия Парсыларға қарсы одақтас табу үшін Земарх бастаған елшілерін, Шығыста дүркіреп тұрған Батыс Түрік қағанына жібереді. Осы елшілерді Византия тарихшысы Менандрдың айтуы бойынша Түрік қағаны Естемі (Дизабул) Тараз маңындағы ұлы ордасында қабылдайды...» - деп жазған В.В.Бартольд. Сонымен қатар, қытай және араб деректерінде қала туралы көптеген мәліметтер сақталған.

Экспозицияда қыш өндірісінің дамуы, сауда жолы арқылы таралған діни ағымдар, исламның енуі, мешіттер мен қала құрылысының тарихы, Тараздан шыққан ұлы ғұламалар берілген. Ортағасырлық Тараз қаласының дамуы барлық сипаты жағынан бірнеше кезеңдерден өткен:

- Ерте феодализм кезеңіндегі Тараз VI-IX ғғ.

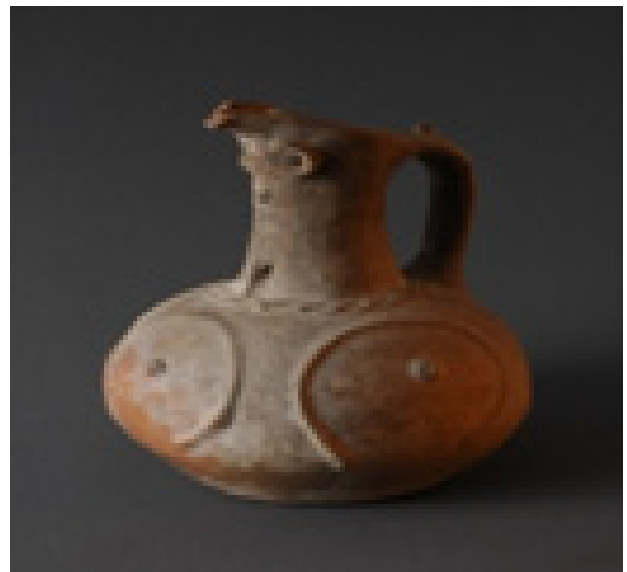
- Тараздың гүлденген кезеңі X-XII ғғ- феодализм дәуірі.

- Талас бойындағы мәдениеттің құлауы – XIII-XVIII ғғ. Ежелгі Тараз

қалашығы 3 бөліктен тұрған: цитадель, шахристан, рабад.

Бұл залдада Қазақстанның басқа музейлерінде кездеспейтін бірегей жәдігерлер көптеп

қойылған. Атап айтқанда, мыспен безендірілген құмыра. Көлемі: h - 23,5, d - 15,5 см. Тарихи жәдігер Жалпақтөбе ауылында бақшадағы жер жұмыстары кезінде табылған. Құмыраны музейге қала тұрғыны Дәулетбаев табыстады. Қыш құмыраның сфералық дене тұрқы құс тұмсығы түрінде шығатын өрікпен аяқталады. Төменде екі ай тәріздес өрнектің ортасына қарашық жабыстырылған. Дене мен мойынның түйіскен жерінде тізбек (немесе флагелла) түрінде бедерлі ою байқалады. Магистральда ат тәрізді пішінді бедерлі қалыптар көрінеді, олардың ортасында мыспен қапталған жабысқақ конустар бар. Сондай-ақ, мұндай конустар су төгетін жерден тік жақта орналасқан. Құмыраның тұтқасы тік, шығыңқы. Мұндай құмыралар сирек кездеседі, олар «соғды» түріне жатады.

Сур. 4. Мыспен безендірілген құмыра
Fig. 4. Vessel, inlaid with copper.

Ою-өрнек мотивтерінің сюжеті бойынша Тараздық қыш ыдыстарды сәндеудің төрт түрлі тобын атауға болады: сызықтық-геометриялық, өсімдік, эпиграфиялық және зооморфтық. Осы аталған топтардың арасында эпиграфиялық өрнектегі жалатапалы қыш ыдыстар музей қорында көптеп кездеседі. Ыдыстарда қарапайым куфиден бастау алып, стилі қалыптасқан араб жазуымен жазылған мәтіндер ұсынылған. Араб жазуларында көбінесе Құранның үзінділері мен игі тілектер мағынасындағы мәтіндер берілді.

Эпиграфиялық өрнектегі ыдыстар Орта Азиялық қалаларда X-XII ғғ. өте кең таралды. Таразда бұдан ерте кезеңге жатқызылатын жалатпалы қыш ыдыстар кездеспейді. Сондай ерекше жәдігердің бірі – араб жазуы бар жалатпалы қыш құмыра.

1971 жылы 24 ақпанда Жамбыл қаласынан 15 шақырым қашықтықтағы қорғаннан жасөспірім өлкетанушы, археологтар үйірмесінің мүшесі болған Александр Шабловский XII-XIV

ғасырларға жататын көгілдір жалатпалы құмыраны кездейсоқ тауып алып, музейге тапсырған. Өлшемі: биіктігі - 20 см; дене диаметрі - 16,5; мойын диаметрі - 7 см.

Төменгі Барысхан, Жікіл, Жамұқат қалашықтарында жүзім шаруашылығының, шарап өндірісінің болғандығын дәлелдейтін музейде бірнеше жәдігерлер бар. Соның бірі қыш ыдыстың қақпақ бөлігі. Өлшемі: биіктігі - 7,5 см, диаметрі - 28 см. Мерзімі VII-IX ғғ., екі фрагменттен желімделген. Қақпағы дөңгелек, бедерлі өрнегі бар дөңес, қолы бүгілген және аяғы кең, жанында ешкі бейнесі бар адамның схемалық бейнесі бейнеленген. Жоғарыда-жеміс шоғырлары бар жүзім бейнеленген. Шетінде екі бедерлі белдеу созылып жатыр, олардың үстінде батырмалап шеңберлер салынған. Оның шеттерінде және ішкі жағында күйе іздері бар. Күйдіру біркелкі жүргізілген. Төменгі Барысхан қалашығының аумағынан кездейсоқ табылған. В.В. Быков жеткізген.

Музей қорында археологиялық

Сур. 5. Араб жазуы бар жалатпалы құмыра
Fig. 5. Irrigation ceramics with Arabic inscription

Сур. 6. Қақпақ бөлігі.
Fig. 6. A fragment of the lid

олжалар өте көп сақталған. 2000 жылдан аса тарихы бар қаланың тағы бір тарихи ерекшелігі - сәулет өнері болып табылады. Юнесконың ескерткіштер құрамына кірген Өрнек қалашығынан табылған үйдің қабырғасын әсемдеген бөліктері, Айша бибі кесенесінің түпнұсқа кірпіштерін ерекше атауға болады. Облыста бірегей кесенелер бүгінде туристтердің ең көп келетін орындарының біріне айналды. Тараз қаласы тек ірі сауда орталығы ғана емес, Тараз - Қазақстандағы Ислам өркениеті алтын бесіктерінің бірі, ұлы ғұламалар дүниеге келген киелі мекен саналады.

Үшінші экспозициялық зал Қазақ хандығының құрылуы және қазақ халқының экспозициясымен таныстырады. Бұл залда халқымыздың музыкалық өнеріне, тұрмысына, әшекей бұйымдары мен әскери өнеріне аса мән берілген. Ежелден қазақ халқында ауызша халықтық және музыкалық өнер дамыған, 100 ден аса музыкалық аспап түрлері болған, алайда, бізге 20 - дан аса түрі жетті. Музыкалық өнердің даму шегі XVIII-XIX ғғ сәйкес келеді. Музейдің құнды жәдігері Ықылас Дүкенұлының қобызы экспозиция төрінен орын алған. XIX-XX ғасырларда өмір сүрген қобызшы, күйші – сазгер Ықылас

Сур. 6. Ықылас Дүкенұлының қобызы
Fig. 6. musical instrument of Y.Dukenuly

Дүкенұлының өзі жасап, күй шертіп, пайдаланған музыкалық аспабы.

Қазақ даласында Қорқыт пен Қойлыбай аталардан кейінгі атақты қобызшы Ықылас Дүкенұлының бұл құнды жәдігерін Сарысу ауданы Жайлаукөл ауылының тұрғыны, қобызшының шөбере келіні Алтын Ақынбаева музей қорына 2008 жылы табыстаған болатын.

Музей қызметкерлері жинаған, қазақ зергерлері шебер орындаған күміс зергерлік бұйымдар топтамасы лайықты таңданыс тудырады. Бұл өңір жиек, бойтұмар, шашбау, білезіктер, сырғалар, тоғалар сияқты түрлі конструкциялардағы кеуде әшекейлері. Қазақтың зергер шеберлері зергерлік бұйымдарды жасауда ою, штамптау, монеталау, асыл тастарды және сәндік тастарды қырку сияқты техникалық әдістерді қолданған. Қазақ әйелінің өмірінде зергерлік бұйымдар маңызды рөл атқарды. Олар бақытқа деген үмітті, табиғат пен зұлымдықтан қорғауға қабілетті ғажайып Күштерге деген сенімді бейнеледі. Бұл залда қазақтың өресі биік – құсбегілік өнеріне қатысты ерекше экспозиция жасақталған. Құсбегі Жапар Сатылғанов 2017 жылы желтоқсан айында «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламалық мақаласы аясында музей қорына әкесі Тілеужан Сатылғанұлынан қалған аңшылық мұраларын тапсырған. Мойынқұм ауданының Құрметті азаматы, танымал этнограф, зерттеуші-натуралист, құсбегі Жапар Сатылғанов құсбегілік өнердің қайта жандануына өз үлесін қосып келеді. Сондай-ақ, тағы бір экспозиция XVII-XIX ғасырлардағы қазақтардың қарулануымен танысуға мүмкіндік береді. Әскери дәстүрлер көшпенділердің өмірінде үлкен

маңызға ие болды. Темірден жасалған әскери дулыға, сауыт, найза, садақтар сақталған. Облыстық музейдің бірегей экспонаттарының бірі - әскери сауыт. Мұндай қару-жарақты жасау үшін бір сақинаны екіншісіне шыдамдылықпен өткізіп, оларды дәнекерлеп, қару-жарақ шебері бірнеше жыл бойы жасағаны көрінеді, жәдігер өлшемі: 86, 5x67 см, 6 кг 800 гр құрайды. Үшінші экспозициялық залда Қазақ хандығының құлдырауы мен өлкемізді Қоқандықтардың басып алуы, жеріміздің Ресей империясына қосылуы, Алаш және Кеңес үкіметі және қуғын-сүргін жылдарының тарихына және осындай тарихи оқиғалардың куәсі болған, Жамбылдық жерлестеріміздің өмірбаяны мен еңбектерінің, ерліктерінің тарихы баяндалады.

Төртінші залда Жамбыл облысының құрылуынан қазіргі күнге дейінгі ауыл шаруашылығы, медицина, ғылым мен білімнің, бұқараттық ақпарат құралдарының дамуы, Жамбылдан шыққан атақты өнер адамдары мен жазушы, журналисттеріне экспозициялар жасақталған. Музей қорында А.А. Асқаров, Б. Момышұлы, К. Байбосынов, Ж. Кәрібайұлы, Т. Омарбеков, К.И. Скрябин, А. Әшімов, Қ. Рысқұлбеков, Ж. Қуанышбаев, К. Әзірбаев, С. Сапарбаев, Л. Брюммер сынды ұлы тұлғалардың жеке заттары мен мұралары сақтаулы.

Бүгінгі таңда музей қоры: археологиялық, нумизматикалық, заттық, кітап, құжаттық, этнографиялық, графика, мүсіндер, фотосуреттер атты 9 топтамаға топтастырылған. Барлық бөлімдерді қоса есептегенде 75 мыңнан аса жәдігер сақтаулы. Сонымен қатар, музейдің 6 қалалық және 4 аудандық бөлімдері де жұмыс жасайды. Қалалық бөлімдері:

Көркемсурет галереясы - 1971 жылдан жұмыс жасап келеді. Галереяда Жамбыл облысының атақты суретшілерінің және екінші дүниежүзілік соғыс жылдары жер ауып келген суретші Л. Брюммердің 1000-нан аса суреттері сақтаулы. Көпшіліктің жиі келетін орнына арналған галерея балалармен, жас жеткіншектермен аса тығыз жұмыс жасайды.

Д.А. Қонаев орталығы - 2022 жылы 13 тамызда аса көрнекті мемлекет және қоғам қайраткері, үш мәрте Социалистік Еңбек Ері Дінмұхамед Ахметұлы Қонаевтың өмір жолы мен елімізге сіңірген еңбектерін кеңінен насихаттау мақсатында 110 жылдығына орай ашылып, халыққы қызмет етіп келеді.

Асанәлі Әшімов шығармашылық орталығы - ерекше мәдени орындардың бірі. 2008 жылы Тараз қаласындағы мәдениет үйінің ғимаратында театр – кино өнерінің биік шыңы, КСРО және Қазақстан Халық әртісі, танымал актер Асанәлі Әшімовке арнап көрме залы ашылса, 2011 жылы ресми түрде орталық ретінде қызметін бастады. Орталықта актердің көптеген құнды жеке заттары қойылған.

Даңқ залы - Ұлы Отан соғысының тарихына, даңқты батырлардың ерлігін ұлықтауға арналған зал 2019 жылы салтанатты түрде ашылған. 1941 жылдың 22 маусымында басталып 1418 күнге созылған алапат соғысқа арналған зал 5 бөліктен жасалған, соғыстың әр жылдарына арналған.

Бауыржантану ғылыми-зерттеу орталығы - Даңқ залының екінші қабатында орналасқан. Б. Момышұлының өміріне, шығармашылығына арналған шетелдік және Қазақстандық архив деректерін зерттеуге бағытталған

негізгі орталықтың бірі.

К.И. Скрябин музей-үйі. Гельминтология ғылымының негізін қалаушы К. И. Скрябин 1907-1911 жж аралығында Әулиеата қаласында тұрып, мал емдейтін дәрігер болып жұмыс істеді. Бұл музей үйі 1962 жылы ғалымның көзі тірісінде ашылған. Музейде ғалымның өмірі мен қызметімен байланысты болған жеке заттар, құжаттар мен материалдары, кеңестік және әлемдік ғалымның алтын қорына кірген академиктің еңбектері насихатталады.

Аудандық бөлімдер:

Бауыржан Момышұлының мемориалдық музейі Жуалы ауданының, Ақсай округының, Қайрат ауылында орналасқан. Музейдің құрылысы 1990 жылы басталып, 1995 жылы 5 мамырда салтанатты түрде ашылды. Айта кететін жайт, Б. Момышұлы 1965 жылы өзінің барлық мұрасын, жеке заттарын дәл Жамбыл облыстық тарихи-өлкетану музейінің қорына табыстайтынын, басқа ешбір музей талас тудырмауын өсиет етіп қалдырған. Бүгінде өмірі мен қызметіне, шығармашылығына қатысты жәдігерлер жергілікті, басқа өңірлер мен шетелден келетін қонақтарға насихатталуда.

Сарысу аудандық Т. Мақашев атындағы тарихи-өлкетану музейі. 1978

жылы Сарысу ауданының құрылуының 50 жыл толуына орай, Саудакент ауылында Т.Мақашев атындағы тарихи-өлкетану музейі ашылды. Бұл музейде Сарысу ауданының қилы тағдырларынан сыр шертетін тарихи жәдігерлер өте көп. Музейге аудан мәдениеті мен экономикасының көтерілуіне, дамуына үлкен үлес қосқан Т. Мақашевтың есімі берілген.

Т. Рысқұлов аудандық тарихи-өлкетану музейі. 1983 жылы Еңбек Қызыл Ту орденінің иегері, өлкетанушы Әміре Сұлтанбековтың бастамасымен ұйымдастырылған тарихи жәдігерлер көрмесі бүгінде Т. Рысқұлов ауданының тарихын насихаттайтын музей ретінде қызмет атқарады.

Шу аудандық тарихи-өлкетану музейі. Шу ауданының орталығындағы Төле би ауылындағы тарихи-өлкетану музейі облыстық музейдің Шу аудандық бөлімі болып 1986 жылы алғаш қоғамдық негізде құрылса, 1988 жылы ресми түрде жұмыс істей бастады.

Музей ареалы тек қана жәдігерлерді жинау, сақтау, халыққа насихаттаудан тұрмайды, музей сонымен қатар жалпы қоғамның ағартушылық, мәдени дамуына да тікелей ықпал етеді. Жамбыл облыстық тарихи-өлкетану музейі бұл қызметтерді лайықты атқарып келеді.

Алманкулова Ж.А.¹

¹Жамбылский областной историко-краеведческий музей

Тараз, Казахстан

e-mail: osken_91_92@mail.ru

ЖАМБЫЛСКИЙ ОБЛАСТНОЙ ИСТОРИКО-КРАЕВЕДЧЕСКИЙ МУЗЕЙ – ХРАНИЛИЩЕ ЦЕННЫХ ПАМЯТНИКОВ НАШЕЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИСТОРИИ

Аннотация. Жамбылский областной историко-краеведческий музей считается одним из старейших и уникальных музеев Казахстана. Музей, открытый в 1931 году, в 1970-е годы был включен во Всесоюзный туристический маршрут, а с 1977 года начал принимать иностранных туристов. В этот период выставочная площадь музея составляла всего 328,5 квадратных метров. В первые годы открытия музея археологические находки считались ценными реликвиями. В настоящее время этнокультурно-исторический комплекс «Древний Тараз» имеет общую площадь более 4000 квадратных километров, а публику обслуживают 4 выставочных зала, состоящих из 2 этажей. В фонде музея хранится около 50 каменных изваяний. Фонды музея сгруппированы в 9 коллекций: археологическая, нумизматическая, материальная, книжная, документальная, этнографическая, графика, скульптура, фотография. С учетом всех отделов в музее хранится более 75 тысяч артефактов. Кроме того, работают 6 городских и 4 районных отделов музея. Значительное внимание уделяется представлению сведений о становлении музея, истории уникальных экспонатов, городских и районных ведомств.

Основной целью статьи является популяризация истории музея, ценности значимой уникальной коллекции, деятельности, а также роли и значения в древней истории нашего народа. Особый акцент в работе сделан на представление отдельных выставочных залов музея, так как главный показатель работы музея – его экспозиции и коллекции. Представлена краткая информация о городских подразделениях музея: картинная галерея, центр Д.А.Конаева, творческий центр Асанали Ашимова, зал Славы, научно-исследовательский центр по бауыржановедению, дом-музей К.И.Скрябина. В работе подробно описывается история экспонатов, представленных в залах.

Для цитирования: Алманкулова Ж.А. Жамбылский областной историко-краеведческий музей – хранилище ценных памятников нашей национальной истории // Мәдени Мұра. 2024. №1 (104). 139-150 с.(Каз.)

DOI: <https://doi.org/10.47500/2024.v17.i1.11>

Almankulova Zh.A.¹

¹Zhambyl Regional Museum of Local Lore

Taraz, Kazakhstan

e-mail: osken_91_92@mail.ru

ZHAMBYL REGIONAL MUSEUM OF LOCAL LORE IS A PLACE OF PRICELESS EXHIBITS OF NATIONAL HISTORY

Abstract. Zhambyl Regional Museum of Local Lore is considered one of the oldest and unique museums in Kazakhstan. The museum, opened in 1931, was included in the All-Union Tourist Route in the 1970s, and since 1977 began to receive foreign tourists. During this period, the museum's exhibition area was only 328.5 square meters. In the early years of the museum's opening, archaeological finds were considered valuable relics. Currently, the ethnocultural and historical complex "Ancient Taraz" has a total area of more than 4,000 square kilometers, and the public is served by 4 exhibition halls locating on 2 floors. The museum has about 50 stone sculptures in its collection. The museum's funds are grouped into 9 collections: archaeological, numismatic, material, book, documentary, ethnographic, graphics, sculpture, photography. Taking into account all departments, the museum houses more than 75 thousand artifacts. In addition, there are 6 city and 4 district departments of the museum. Considerable attention is paid to the presentation of information about the formation of the museum, the history of unique exhibits, city and district departments.

The main purpose of the article is to popularize the history of the museum, the value of a significant unique collection, activities, as well as the role and significance in the ancient history of our people. Special emphasis is placed on the presentation of individual exhibition halls of the museum, as the main indicator of the museum's work is its expositions and collections. Brief information about the city divisions of the museum is presented: the art gallery, the D.A.Konaev Center, the Asanali Ashimov Creative Center, the Hall of Fame, the research center for bauyrzhanology, the K.I.Scriabin House Museum. The work describes in detail the history of the exhibits presented in the halls.

For citation: Almankulova Zh.A. Zhambyl regional museum of local lore is a place of priceless exhibits of national history // Madeni mura. 2024. №1 (104). 139-150 p. (in Kaz.)

DOI: <https://doi.org/10.47500/2024.v17.i1.11>

Автор туралы мәлімет:

Алманқұлова Ж.А., ғылыми зерттеу жұмыстарын қамтамасыз ету бөлімінің (тарих, археология, этнография) меңгерушісі, Жамбыл облыстық тарихи-өлкетану музейі, Тараз, Қазақстан.

Сведения об авторе:

Алманкулова Ж.А., заведующий отделом обеспечения научно-исследовательской работы (история, археология, этнография), Жамбылский областной историко-краеведческий музей, Тараз, Казахстан.

Information about the author:

Almankulova Zh.A., head of the Department of Research Support (History, Archaeology, Ethnography), Zhambyl Regional Museum of Local Lore, Taraz, Kazakhstan.